

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

УДК 811.111'37

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.1.2/43>**Мізецька В. Я.**

Міжнародний гуманітарний університет

ORCID ID: 0000-0002-8295-526X

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ МОВИ

Статтю присвячено цілісному аналізу поняття лексико-семантичного поля у лінгвістиці. Проаналізовано різноманітні підходи до визначення поняття «поле» в різних історичних періодах та особливості розвитку лексичної семантики в історії лінгвістики. Теоретичні та практичні аспекти дослідження лексико-семантичних полів вже ставали об'єктом пильної уваги світового наукового та професійного співтовариств. Проте спроби представників вітчизняного мовознавства у цій сфері не відрізняються частотністю та цілісністю. Методи дослідження лексико-семантичних полів, їх структура та особливості мають значні відмінності у різних дослідженнях.

Були розглянуті теоретичні засади дослідження мовної картини світу та складники її лексико-семантичних полів. Структуру лексико-семантичного поля визначено як багаторівневу (зберігається на всіх мовних рівнях), якій властива ієрархія та наявність обов'язкових елементів поля (ядро – архілексема поля та її синоніми, центр – найближчі за значенням та найчастотніші лексичні одиниці та периферія – найвіддаленіші за значенням лексичні одиниці), а також можлива наявність додаткових елементів поля (лексико-семантична група, мікрополе, тематична група).

Наведено відмінність рис, притаманних лексико-семантичному полю та лексико-семантичній групі, таких як мова та характерні особливості лексичних зв'язків, матеріальність та нематеріальність, дискретність та недискретність, обсяг групи, тип і розташування назви групи, типи зв'язків усередині поля та конфігурація мікросистеми.

Проаналізовані характеристики лексико-семантичного, такі як наявність семантичних відносин, системний характер, взаємозалежність, відносна автономність поля, безперервність значення та взаємозв'язок елементів семантичного поля.

Ключові слова: мовна картина світу, лексико-семантичне поле, лексична одиниця, ядро, центр, периферія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Розвиток мовознавства супроводжується інтенсивним пошуком теоретичних засад досліджень на лексико-семантичному рівні, визначенням їх системних і структурних елементів і зв'язків між ними. Семантичне поле – це система, за допомогою якої вивчаються семантичні зміни в мові.

Актуальність дослідження. Одним із пріоритетних напрямів сучасного мовознавства є вивчення лексики у вигляді семантично об'єднаних частин – лексико-семантичних полів. Традиційна структура лексико-семантичного поля «центр-периферія» здатна охопити основний словниковий склад мови.

Це дослідження є важливим і містить великі можливості для майбутніх досліджень, оскільки процес поповнення мови лексичними одиницями не можна вважати завершеним.

Предметом аналізу є лексико-семантичне поле, його ознаки та особливості.

Мета роботи – дослідити поняття лексико-семантичного поля та його структуру.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

– дослідити історію становлення поняття «лексико-семантичне поле»;

– з'ясувати природу лексико-семантичного поля;

– визначити структуру лексико-семантичного поля відповідно до поділу на ядрову, центральну та периферійну зони.

Теоретична значущість полягає в тому, що насьогодні щенемаєоднозначногопоглядунавизначення та структуру лексико-семантичного поля та методи його дослідження, хоча дослідники інших галузей вже активно працюють над цим питанням, що ще раз підкреслює нагальність проблеми.

Результати дослідження знайдуть **практичне застосування** у розширенні теоретико-методологічної бази досліджень у галузі лексичної семантики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексико-семантичне поле стало предметом дослідження таких зарубіжних лінгвістів як Г. Ібсен [22], Р. Мейер [25], Й. Трір [27], Л. Вайсгербер [28] та ін.

Специфіку семантичних відношень у межах лексико-семантичного поля досліджували українські лінгвісти: А. Бондаренко [1], В. Жовтобрюх [2], І. Завальнюк [3], Л. Козловська [5], Л. Лисиченко [7], О. Маленко [8], Г. Межжеріна [9], Н. Мех [10], К. Мікрюкова [11], Н. Павликівська [13], О. Павлушенко [14], О. Петрушенко [15], І. Ходарева [19] та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній науковій парадигмі одним із ключових понять є мовна картина світу. Як лінгвістична категорія мовна картина світу була у центрі уваги німецьких філософів другої половини XIX століття. Слід зауважити, що поняття мовна картина світу історично перегукується з ідеями Вільгельма фон Гумбольдта про внутрішню форму мови. На думку В. фон Гумбольдта, мову слід розглядати не як мертвий продукт, але як процес, що еволюціонує. При цьому, продовжує автор, треба абстрагуватися від того, що мова функціонує для позначення предметів і як засіб спілкування, а з великою увагою поставитися до його її зв'язку з внутрішньою духовною діяльністю та до факту взаємовпливу цих двох явищ [21, с. 69].

Для В. фон Гумбольдта мова є виявом національної свідомості. Мовні відмінності є свідченням національних відмінностей у мисленні та світогляді. Звідси єдність творчого, духовного, організуючого починань та мови: мова – це дух народу, а дух народу – це його мова; мова повністю визначає як національну форму мислення, так і сприйняття тієї людини в отриманні досвіду. Мова, як втілення специфічного національного способу мислення і сприйняття, властива кожному представнику окремої нації. Тому люди

можуть мислити лише категоріями своєї національної мови, яка формує їх мислення [21, с. 78].

Ці художні ідеї Гумбольдта є основою сучасної неогумбольдтіанської етнолінгвістики. У лінгвістиці термін мовний картина світу вперше вжив Л. Вайсгербер. Будучи основним провідником німецького неогумбольдтіанства, він наголошував на зв'язку між мовою та мисленням. Зокрема, Л. Вайсгербер зазначав: «Мова є не продуктом діяльності, а самою діяльністю» [28, с. 67].

Розвиваючи тезу «мова є діяльністю», він запроваджує новий підхід до лінгвістики: «енергетичний». Відповідно до цього підходу мова впливає як на пізнавальну, так і на практичну діяльність її користувачів.

У сучасній лінгвістиці «енергетичний» підхід до дослідження мови розглядається як аспект, що вивчає когнітивні та практичні функції мови. Ці функції Л. Вайсгербер виводив не лише з мовної картини світу, а й з однієї його сторони – ідіоетнічної. Загальновідомо, що мова знаходить свій відбиток як та чи інша точка зору на світ. Іншими словами, мовний світогляд є синтезом загальноприйнятих знань просвітз ідіоетнічними знаннями.

Якщо об'єктивна реальність є вихідною точкою загального знання, то національна думка є його другим джерелом.

Свій «енергетичний» аспект дослідження мовного образу світу Л. Вайсгербер інтерпретував категорією «*Worten der welt*» – висловлювань світу. На основі цієї категорії дійсність поділяється на фрагменти за допомогою слів. При цьому слід зазначити, що мови відрізняються не тільки кількістю слів, але і їх внутрішньою формою.

Підсумком вербалізації світу, згідно з Л. Вайсгербером, стали лексичні поля. Системність лексичних полів формує лексичну картину світу. Слід зазначити, що у системі лексичних полів важливе місце посідають універсальні категорії: частина і ціле, загальне та індивідуальне, внутрішнє і зовнішнє.

За І. Тріром, семантичне поле – це компактна й органічно пов'язана частина словника, елементи якої обмежують один одного й мозаїчно покривають цю «понятійну сферу».

Зі сказаного вище випливає, що мова і поняття взаємопов'язані. Проте слід зазначити ще одне питання: зміст слова – його значення, а в разі полісемії кожне його значення – не можна безпосередньо ототожнювати з поняттям. Деякі дослідники вбачають природну перешкоду для такого ототожнення лише в тому, що значення слова зміщується з інтелектуальним ядром ряду додаткових екс-

пресивно-стилістичних відтінків, безпосередньо пов'язаних з концептом. З цієї точки зору лише інтелектуальне ядро слова може бути однозначним і порівнюватися та отожднюватися з ним.

Слід також враховувати, що система елементарних понять є ширшою за семантичну систему мови, якщо під останньою розуміти лише сукупність лексичних відношень цієї мови. Система елементарних понять, заснована на розумінні суб'єктивних відношень, передбачає можливість підкреслення окремих понять не тільки окремими словами, а й описами. На думку Ш. Баллі, система понять є майже однаковою для носіїв різних мов, і якщо носії часто відчують значні труднощі при переході з однієї мови на іншу, то не тому, що їхні образи світу кардинально відрізняються, а тому, що семантичні системи їхніх мов і спілкування кардинально відрізняються, від понять до окремих слів і способів вираження [20, с. 145].

Говорячи про семантичні поля, варто звернути увагу ще на одне, на наш погляд, важливе питання. Ситуація принципово відрізняється, як тільки ми переходимо від внутрішньомовних відносин до міжмовних. Входячи в систему, слово оволодіває змістом і значенням.

Встановлене Ф. де Соссюром для мови поняттям «значення» або «цінності» він порівнює з уживаним поза мовою поняттям «вартість» або «цінність» (у французькій мові ці поняття виражаються одним словом), не помічаючи, однак, що поняття, дане в них, або ж аналогія словесних значень з грошима є занадто поверхневою. Він проводить наступну аналогію: вартість монети номіналом у п'ять франків визначається двома співвідношеннями: 1) те, що за неї можна купити, і 2) її місце в системі французьких або інших грошових одиниць. Подібно, зі значенням слова як елемента системи. Щоб визначити «значення» або «цінність» такого слова, стверджує він, «недостатньо сказати, що його можна «перетворити» на те чи інше поняття, тобто що воно має те чи інше значення; воно ще потребує порівняння зі словами подібного значення, або зі словами, які можна йому протиставити [26, с. 115].

О. Селіванова визначає лексико-семантичне поле як парадигматичне об'єднання лексичних одиниць певної частини мови за спільністю інтегрального компонента значення (архісеми). Складники лексико-семантичного поля відображають понятійну, предметну або функціональну подібність позначених ними явищ, що є дискусійним і залежить від методології дослідження»

[17, с. 327]. Модель семантичного поля «передбачає виділення сукупності слів, об'єднаних спільною семантичною ознакою» [17, с. 111].

А. Йолес і К. Ройнінг пропонують нове розуміння «семантичних полів». А. Йолес розглянув споріднені пари слів, такі як правий–лівий, батько–син, та показав, що ці семантичні відносини зберігаються, хоча для їх вираження можуть використовуватися різні слова. Тому в «Семантичному полі» А. Йолеса основним критерієм об'єднання слів у певну групу є наявність між словами семантичного зв'язку. На його думку дослідження «семантичних полів» слід починати з визначення типів значень, у яких слова об'єднуються в єдине семантичне ціле.

Практичний розвиток ідей А. Йолеса було виявлено в «польових» дослідженнях К. Ройнінга, який розробив методику порівняльного дослідження схожих груп слів у різних мовах. Його методологія базується на двох основних положеннях:

1. Значення слів можна найточніше зрозуміти лише з їх використання в контексті.

2. Те, що виражається одним словом, можна виразити групою слів. Слово існує автономно, але при цьому має бути враховано все мовне поле – слова-синоніми до нього.

У сучасній лінгвістиці семантичне поле – це «сукупність мовних одиниць (переважно лексичних), які мають спільний зміст (іноді – спільні формальні показники) і відображають концептуальну, змістовну чи функціональну подібність зазначених явищ» [23, с. 11–84].

Н. Ключка характеризує семантичне поле наступними ознаками:

- 1) наявністю семантичних відношень (кореляцій) між складовими його словами;
- 2) системним характером цих відношень;
- 3) взаємозалежністю та взаємообумовленістю лексичних одиниць;
- 4) відносною автономністю поля;
- 5) безперервністю позначення його смислового простору;
- 6) взаємозв'язком семантичних полів у межах всієї лексичної системи. [4, с. 130].

Структуру семантичного поля можна розділити на такі частини:

1. Ядро поля, представлене універсальним ядерним компонентом, навколо якого розростається саме поле. Основні характеристики ядерної частини поля – нейтральність та висока частота використання. Оскільки ядро є лексичним вираженням значення або семантичних ознак, воно може замінити кожен елемент поля;

2. Центр поля складається з одиниць, що є близькими за значенням до ядра та мають між собою спільне цілісне значення;

3. Периферія поля, що містить лексичні одиниці, найбільш віддалені від ядра. Найменшою частотністю характеризуються периферійні слова. Вони деталізують і конкретизують основне значення поля. Часто периферійні елементи пов'язані з іншими семантичними полями, утворюючи таким чином лексико-семантичну цілісність мовної системи.

У складі лексико-семантичних полів часто виокремлюють лексико-семантичні групи, мікрополя та тематичні групи. При порівнянні семантичних полів (лексико-семантичних мікрополів) Й. Тріра та лексико-семантичних груп В. Левицький виділяє кілька відмінних рис, а саме:

1. Мова та характерні особливості лексичних зв'язків. Елементи семантичного поля в основному уніфіковані через екстралінгвістичні відношення, тоді як елементи лексико-семантичної групи в основному уніфіковані через внутрішньомовні відношення.

2. Матеріальність/нематеріальність. Якщо семантичне поле характеризується як конкретними, так і абстрактними словами на одному рівні, наприклад назвами кольорів, інтелектуальними сферами, то лексико-семантична група може складатися зі слів, що представляють фізичні («земля») або ідеальні об'єкти (дієслова), а також слова з абстрактним і конкретним значеннями.

3. Дискретність/недискретність. Семантичні поля та інші мікросистеми можуть представляти дискретні та недискретні особливості зовнішньої реальності. Але при типологічному вивченні мов лексико-семантичні групи, на відміну від семантичних полів, є непридатними, оскільки вони ґрунтуються на мовних відношеннях.

4. Обсяг групи. Семантичне поле може складатися з двох лексичних одиниць, тоді як лексико-семантична група може складатися з більшої кількості елементів (лексичних груп, елементи яких пов'язані синонімічними та антонімічними відношеннями, які можуть бути біноміальними).

5. Тип і розташування назви групи. У лексико-семантичній групі домінує все слово, яке

входить до групи. У синонімічному ряді домінує одне певне значення слова. Членів лексико-семантичного поля об'єднують різноманітні цінності. У семантичній групі ідентифікатор – це не слово, а комбінація слів, яка представляє загальне поняття, а не приналежність до групи. Члени семантичного поля об'єднані спільним компонентом.

6. Типи зв'язків усередині поля. Елементи семантичного поля перебувають частіше у відношеннях комутації, синонімічного ряду – у відношеннях субституції. Для ЛСГ ж характерні обидва типи системних відношень.

7. Конфігурація мікросистеми. Лексико-семантичні групи є двовимірними формами, а семантичні поля можуть бути як одновимірними угрупованнями, так і двовимірними угрупованнями [12, с. 11].

Дослідниця Т. Космеда виділяє такі ознаки лексико-семантичного поля:

- 1) наявність семантичного інваріанта;
- 2) функціонування різних семантичних ознак, притаманних лексико-семантичному полю;
- 3) ієрархічна залежність семантичних рис;
- 4) внутрішньо-польові тематичні лексико-семантичні групи, мікрополя тощо, які базуються на парадигматичних відношеннях;
- 5) наявність нечітких меж між центром і периферією;
- 6) асоціативні відношення з іншими лексико-семантичними полями;
- 7) наявність лексем, значення яких є предметно-понятійним типом [6, с. 233].

Висновки. Таким чином, лексико-семантичне поле містить різноманітні лексико-семантичні елементи, відображаючи їх структурну ієрархію та виражаючи традиційні мовні категорійні відносини, не визначаючи їх, але зберігаючи цілісність і завершеність загальної мови.

Лексико-семантична система мови здатна частково змінюватися й постійно адаптуватися до конкретної комунікативної мети й конкретного мовця. А отже, зміни у структурі та об'ємі лексико-семантичних полів будуть відбуватись постійно, що й обумовлює перспективи подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Бондаренко, А. І. Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ століття : монографія. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2017. 392 с.
2. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова: монографія. Київ: Наукова думка, 1984. 254 с.
3. Завальнюк І. Лексико-семантичне поле «час» із погляду народної творчості (на матеріалі прози письменників Вінниччини ХХ століття). The 7th International scientific and practical conference “Perspectives of world science and education” (March 25–27, 2020) CPN Publishing Group, Osaka, Japan, 2020. P. 421–426.
4. Ключка Н. Лексико-семантичне поле як системно-структурне утворення. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2012. Вип. 24. С. 129–131.
5. Козловська Л. Епітет як компонент лексико-семантичного поля «час» у поетичній мові Ліни Костенко. *Науковий вісник МГУ. Серія: Філологія*. 2023. No 60. С. 61–64.
6. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.
7. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. Харків : ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2006. 150 с.
8. Маленко О. О. Лексико-семантична група «небо» в українській поезії : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Харків, 1996. 18 с.
9. Межжеріна Г. В. Структурна організація семантичних одиниць (поле – лексико-семантична група – слово). *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2002. Вип. 5. С. 114–126.
10. Мех Н. О. Структура лексико-семантичного поля «мова – слово» в українській поетичній мові ХІХ – початку ХХ ст. Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2001. 181 с.
11. Мікрюкова К. О. Лексико-семантичне поле «місто» в художній прозі письменників-постмодерністів : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Херсон, 2016. 235 с.
12. Левицький В. В. Статистичне вивчення лексичної семантики : Навч. посібник. К. : УМК ВО, 1989. 155 с.
13. Павликівська Н. Номінації частин доби в аспекті лексико-семантичного й асоціативного поля «час» у повісті І. Роздобудько «Арсен». *Науковий журнал «Міжнародний філологічний часопис»*. 2023. Т. 14. No 1. С. 17–25.
14. Павлушенко О. Лексико-семантичне поле концепту «час» у збірці Ліни Костенко «Ріка Геракліта». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2022. Вип. 35. С. 27–36.
15. Петрушенко О. О. Лексико-семантичне поле «час» в українській поезії другої половини ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Вінниця, 2010. 258 с.
16. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
17. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.
18. Строченко Л. В. Лексико-семантичне поле «коштовне каміння» в англійській мові та мовленні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови. Одеса, 2008. 31 с.
19. Ходарева І. М. Лексико-семантичне й асоціативне поле любов у мові творів Павла Загребельного : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Харків, 2009. 211 с.
20. Bally Ch. *Traité de stylistique française*. Université du Michigan: C. Winter, 1910. Vol. 2. 264 p.
21. Humboldt W. *Über die Sprache. Reden vor der Akademie*. Tübingen, 1994. 277 p.
22. Ipsen G. *Sprachphilosophie der Gegenwart*. Berlin: Junker und Dünnhaupt, 1930. 32 p.
23. Jolles A. *Antike Bedeutungsfelder. Beltrage zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*. Halle, 1934, 58, 1/2. S. 97–109.
24. Lancaster F. W. *Vocabulary Control for Information Retrieval*, 2nd ed. Arlington, Virginia: Information Resources Press, 1986. 270 p.
25. Meyer C. F. *Introducing English Linguistics*. Cambridge University press, 2009. 270 p.
26. Saussure de Ferdinand. *Cours de linguistique generale*. Edition critique par Rudolf Engler. 2 vol. Wiesbaden. Harrassowitz, 1968–1974. 409 p.
27. Trier J. *Das sprachliche Feld*. *Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung*. 10, 1934. P. 428–449.
28. Weisgerber L. *Vom Weltbild der deutschen Sprache*. Halbband: die Inhaltbezogene Grammatik. Düsseldorf: Padagogischer Verlag Schwann, 1953. 267 p.

Mizetska V. Ya. LEXICAL-SEMANTIC FIELD AS ONE OF THE WAYS OF LANGUAGE SYSTEMATIZATION

The article is devoted to a holistic analysis of the concept of the lexical-semantic field in linguistics. Various approaches to the definition of the concept of "field" in different historical periods and the peculiarities of the development of lexical semantics in the history of linguistics are analyzed. Theoretical and practical aspects of the study of lexical-semantic fields have already become the object of close attention of the world scientific and professional communities.

However, the attempts of representatives of domestic linguistics in this field do not differ in frequency and integrity. Research methods of lexical-semantic fields, their structure and features have significant differences in different studies.

The theoretical foundations of the study of the linguistic picture of the world and the components of its lexical-semantic fields were considered. The structure of the lexical-semantic field is defined as multi-level (preserved at all language levels), which is characterized by hierarchy and the presence of mandatory field elements (the core is the archilexeme of the field and its synonyms, the center is the closest in terms of meaning and the most frequent lexical units, and the periphery is the most distant in terms of meaning lexical units), as well as the presence of additional field elements (lexical-semantic group, microfield, thematic group).

The distinction between features inherent in a lexical-semantic field and a lexical-semantic group, such as language and characteristic features of lexical connections, materiality and immateriality, discreteness and non-discreteness, the scope of the group, the type and location of the name of the group, the types of connections within the field and microsystem configuration.

The characteristics of the lexical-semantic field are analyzed, such as the presence of semantic relations, systemic nature, interdependence, relative autonomy of the field, continuity of meaning and the relationship of elements of the semantic field.

Key words: *linguistic picture of the world, lexical-semantic field, lexical unit, core, center, periphery.*